

2. UITGANGSPUNTEN VOOR DE NEDERLANDSE ECONOMIE

2.1 Uitgangssituatie

Na de periode 1950-'73 met een economische groei in de wereld die zijn weerga niet kent in de moderne economische geschiedenis, volgde in de periode 1973-'82 een terugslag die in de jaren daarvóór nauwelijks voor mogelijk werd gehouden. In het OESO-gebied daalde de gemiddelde produktiegroei van 5 naar 2%, terwijl tegelijkertijd de inflatie steeg van 3% naar 10% (zie tabel 2.1). De werkloosheid liep op tot niveaus die voor enkele landen herinneren aan de jaren dertig.

De sindsdien ingezette conjuncturele opleving heeft voor de jaren 1982/85 in een hogere produktiegroei geresulteerd, terwijl bovendien de inflatie aanmerkelijk is teruggedrongen. Niettemin kenmerkt de wereldeconomie anno 1985 zich nog steeds door ernstige onevenwichtigheden.

Tabel 2.1 Produktiegroei, inflatie en werkloosheid 1926-85a)

	1926/38		1950/73		1973/82		1982/85	
	"OESO" NL		OESO NL		OESO NL		OESO NL	
	gemiddelde groei per jaar in %							
Produktie ^b	2%	1%	4%	4%	2	1%	3%	1%
Inflatie ^c	-%	-1%	3%	4	10%	7	5%	3
Werkloosheid ^d	7%	6%	3	1%	5%	6%	8%	13%

- a) Cijfers voor 1960-85 zijn ontleend aan OECD Historical Statistics 1960-82 en OECD Economic Outlook 37, juni 1985. Voor de periode 1926-38 en 1950-60 zijn de cijfers berekend als ongewogen rekenkundig gemiddelde voor 16 landen. Deze cijfers zijn ontleend aan A. Maddison: Ontwikkelingsfasen van het kapitalisme, Utrecht/Antwerpen, 1982.
- b) Voor produktie is reëel binnenlands produkt gekozen.
- c) Voor inflatie is prijsindex gezinsconsumptie gekozen.
- d) Gemiddeld niveau uitgedrukt als percentage totale beroepsbevolking.

In de eerste plaats moet worden gewezen op de tekorten die in de Verenigde Staten zijn ontstaan zowel met betrekking tot de overheidsfinanciën als op de lopende rekening van de betalingsbalans. Onzekerheid blijft bestaan hoe meer evenwichtige posities kunnen worden bereikt en welke gevolgen dit zal hebben voor de wereldeconomie.

Ook de situatie in West-Europa is nog onevenwichtig; dit betreft vooral de omvang van de werkloosheid. Ondanks het winstherstel en de gematigde ontwikkeling van de reële arbeidskosten, blijft de economische groei in dit gebied te zwak om het verloop van de werkloosheid ook maar enigszins in de goede richting om te buigen. Als mogelijke oorzaken worden ondermeer genoemd gebrek aan vertrouwen in de toekomst van Europa, rigiditeiten aan de aanbodzijde van de economie en tenslotte een in sommige landen te restrictieve budgettaire politiek.

Een andere onevenwichtigheid aan het begin van de scenario-periode betreft de onevenredige schuldenlast van een aantal, vooral Latijns-Amerikaanse ontwikkelingslanden. Zoals bekend zijn met het IMF en de Wereldbank voorwaardelijke afspraken gemaakt over herfinanciering van de enorme betalingsverplichtingen van deze landen. Eis is ondermeer dat een stringent binnenlands matigingsbeleid wordt gevoerd. Onzeker is of een financiële crisis hiermee definitief is afgewend; van veel betekenis is hierbij de vraag hoe de groei in de geïndustrialiseerde wereld zich verder ontwikkelt.

Binnen de Westeuropese context vertoont de positie van Nederland enkele bijzondere kenmerken. De werkloosheid is er hoger vooral door de relatief hoge groei van het arbeidsaanbod; de loon- en prijsinflatie is geringer. Door de verbeterde concurrentiepositie en de zwakke groei van de binnenlandse afzet is het overschot op de lopende rekening uitzonderlijk groot; tegelijkertijd is het financieringstekort van de overheid eveneens omvangrijk.

Hoewel de economische situatie in de wereld sinds 1983 verbeterd is, zijn er dus nog grote onevenwichtigheden. De vraag rijst nu of de economische opleving slechts tijdelijk zal zijn of dat wellicht een nieuwe groeifase aanbreekt die overeenkomsten vertoont met de periode 1950-1973.

Het zijn vooral deze grote onzekerheden die ertoe nopen bij een toekomstverkenning als deze niet slechts één, meest waarschijnlijk geacht, pad tot 2010 te schetsen. De drie hier te presenteren scenario's (HOOG, MIDDEN en LAAG) beogen juist de onzekerheden, maar dus ook de mogelijkheden, expliciet onder de aandacht te brengen. Daarmee zij nogmaals benadrukt dat de drie scenario's niet als prognoses dienen te worden beschouwd.

2.2 Externe uitgangspunten

Voor een open economie als de Nederlandse worden de mogelijkheden voor economische groei vooral bepaald door de externe omgeving. Hiervoor zijn drie "scenario's" opgesteld, die vooral zijn toegespitst op de buitenland-exogenen voor Nederland. Deze scenario's zijn gebaseerd op uiteenlopende veronderstellingen over mondiale economische groei, de werking van markten en de aanwezigheid van protectionistische tendensen in onderlinge samenhang. Door een koppeling van sterke economische groei aan grote prijsstijgingen en omgekeerd zijn ook de verschillen in prijsontwikkeling tussen de scenario's aanzienlijk.

Grenzen aan de groei van de wereldhandel

Bij de afbakening van de buitenlandse ontwikkelingen is eerst de bovengrens aan de groei van de wereldhandel verkend. Deze verkenning wordt opgezet aan de hand van bevolkingsprognoses en veronderstellingen over de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit; op basis daarvan wordt de potentiële economische groei in de wereld bepaald. Aansluitend wordt ingegaan op de mogelijke toename van de voor Nederland relevante wereld-invoer.

Achtergrond van deze benadering is de traditionele produktietheorie waarin de omvang van de beroepsgeschikte bevolking, de kapitaalgoederenvoorraad en de stand van de techniek de bovengrens van de produktie bepalen die kan worden voortgebracht. Dit alles onder de veronderstelling dat de voorraad energie en grondstoffen en de situatie van het natuurlijk milieu geen knelpunt vormen. Het proces van kapitaalaccumulatie komt in de gehanteerde methode tot uitdrukking in de groei van de arbeidsproduktiviteit.

Als condities voor het bereiken van de berekende potentiële groei kunnen met name worden genoemd een effectief werkend marktmechanisme en aan de vraagzijde een voldoende ruim monetair en budgettair beleid, zowel nationaal als

Tabel 2.2 Prognoses van de ontwikkeling van de beroepsgeschikte bevolking^a en afbakening van de bovengrenzen van groei van werkgelegenheid, arbeidsproduktiviteit en produktie, 1985-2010

	beroeps- geschik- ten	potentieel		
		werkgele- genheid	arbeids- produkt.	pro- duktie
gemiddelde groei per jaar in %				
West-Europa	0	½	3½	3½ à 4
w.v. BRD	-½ à -¼	0	2½	2 à 2½
Noord-Amerika	½ à ¾	¾	2	2½ à 3
Japan	0	0 à ½	4	4 à 4½
NIC's Derde Wereld ^b	2 à 2½		5 à 6	7 à 8
China	1 à 1½			6 à 7
Overig Derde Wereld	2½		2 à 3	4 à 5

a Bevolking van 15-65 jaar. World population prospects, lage variant, United Nations 1985.

b Landen in Zuid en Zuid-Oost Azië, Latijns Amerika, Midden-Oosten en Noord-Afrika.

internationaal. Tenslotte is ook een psychologische factor als de aanwezigheid van vertrouwen in de economische situatie van grote betekenis.

Tabel 2.2² laat de veranderingen in het aantal beroepsgeschikten over de periode 1985-2010 zien. In bijna alle delen van de wereld neemt de omvang van de potentiële beroepsbevolking voortdurend toe. Alleen in West-Europa en Japan is de ontwikkeling anders. Na een aanvankelijke stijging begint het aantal beroepsgeschikten in de loop van de jaren negentig te dalen.

De deelname van de beroepsgeschikten aan het productieproces is in het beginjaar van de projecties verre van maximaal. De werkloosheid is hoog. In de industrielanden bestaat er bovendien een substantiële, niet geregistreerde, arbeidsreserve bij de vrouwelijke bevolking. Uit een dwarsdoorsnede naar landen blijkt dat vooral in West-Europa het deelnemingspercentage van de vrouwelijke beroepsgeschikten nog aanzienlijk kan worden opgevoerd. In tabel 2.2 is berekend hoeveel de werkgelegenheid in de industrielanden, uitgedrukt in arbeidsjaren, per saldo nog kan toenemen. In vergelijking met de realisaties over 1960-1985 zal de gemiddelde jaarlijkse groei in de Verenigde Staten en in Japan teruglopen, ongeveer met één procentpunt. In West-Europa daarentegen zou de werkgelegenheid tenminste ¼% per jaar méér kunnen stijgen dan in de periode 1960-1985 werd gerealiseerd.

De potentiële toename van de arbeidsproductiviteit wordt in belangrijke mate bepaald door de technologische ontwikkeling en door de toepassingsgraad van nieuwe technieken in de uitgangssituatie. Voor de bijdrage van de technologische ontwikkeling wordt gerefereerd aan het historisch produktiviteitsverloop van de Verenigde Staten. Dit land heeft voorop gelopen met het op grote schaal toepassen van nieuwe technieken. Aangenomen wordt dat de Verenigde Staten op dit gebied

²De Bondsrepubliek wordt in de tabel apart vermeld wegens het grote gewicht van dit land in de Nederlands uitvoer.

Tabel 2.3 De gemiddelde toename van het bruto binnenlands produkt per arbeidsuur in de Verenigde Staten in de periode 1870-1980^a (% per jaar)

1870/90	1890/1913	1913/29	1929/38	1938/60	1960/73	1973/79
2,1	2,0	2,4	0,7	3,4	2,7	1,4

a Ontleend aan Maddison, zie voetnoot tabel 2.1.

lange tijd het voor een samenleving maximaal haalbare hebben gerealiseerd. Uitgaande van deze veronderstelling kan voor een groot aantal jaren van deze eeuw het bruto binnenlands produkt per arbeidsuur van de Verenigde Staten als maatstaf dienen voor de potentieel haalbare arbeidsproduktiviteit in andere landen. Tabel 2.3 geeft het lange termijn verloop. Gelet op de ontwikkelingen over de periode 1870-1973 wordt voor 1973-2010 geprojecteerd dat het plafond van het bruto binnenlands produkt per arbeidsuur elk jaar met 2 à 2½% wordt verhoogd. Bij een trendmatige arbeidsduurverkorting van jaarlijks ½% is de stijging van het potentiële bruto binnenlands produkt per arbeidsjaar 1½ à 2%.

Grafiek 1 geeft de ontwikkeling van het produktiviteitsniveau van een aantal industrielanden ten opzichte van het zojuist gedefinieerde maximumniveau. Niet alleen de situatie in het basisjaar van de scenario's wordt gegeven, maar ook die in enkele peiljaren van het verleden. De grafiek illustreert de grote inhaal die na de Tweede Wereldoorlog in de Europese landen en in Japan heeft plaatsgevonden. Anno 1985 is de achterstand in een aantal van deze landen klein geworden. In de scenarioperiode kunnen de produktiviteitsstijgingen hierdoor niet meer de hoogte bereiken van die in de afgelopen decennia.

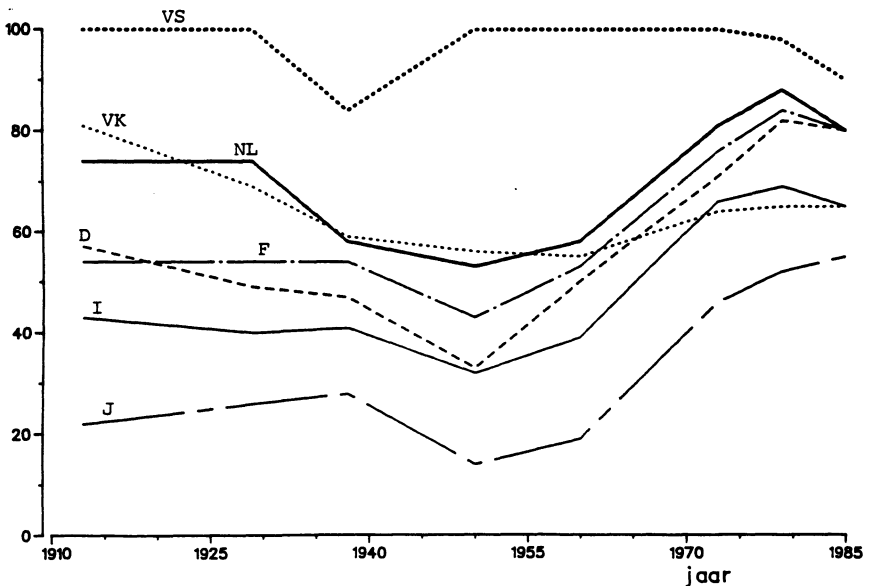
In de landen van de Derde Wereld is de ruimte voor produktiviteitsstijgingen groter dan tijdens de scenarioperiode kan worden opgevuld. Aan de hand van historische ontwikke-

lingen in met name Zuid-Oost Azië is geprojecteerd in welk tempo de produktiviteit in de "New Industrialising countries" (NIC's) in het gunstigste geval zou kunnen toenemen. Voor de overige gebieden in de Derde Wereld wordt van een aanzienlijk lagere groei uitgegaan.

Uit de maximumramingen van de werkgelegenheid en de arbeidsproduktiviteit is de potentiële toename van het bruto binnenlands produkt over 1985-2010 berekend (tabel 2.2).

Grafiek 1

Het relatieve niveau van het bruto binnenlands produkt per arbeidsuur in een aantal industrielanden in de periode 1913-1985. Maximum BBP/arbeidsuur = 100^a

a Relatieve niveaus t.o.v. de VS over de periode 1913-1979 ontleend aan Maddison (zie voetnoot tabel 2.1).

Voor de Nederlandse uitvoer is echter niet zozeer de economische groei in de wereld van belang als wel de ontwikkeling van de daarbij behorende invoervraag. In tabel 2.4 is de samenstelling van de invoer van de industrielanden vermeld over de periode 1960-1979, alsmede de invoerelasticiteiten voor de onderscheiden goederencategorieën. Tabel 2.5 vermeldt de samenstelling van de Nederlandse uitvoer naar goederengroep. In vergelijking met het doorsnee-invoerpakket van de industrielanden zijn de voedingsmiddelen en de chemische produkten daarin sterk vertegenwoordigd. Ondanks deze discrepantie komen de gemiddelde invoerelasticiteiten van de industrielanden en de met de Nederlandse uitvoeraandelen herwogen elasticiteiten overeen; 1,8 voor de periode 1960/'73 en 1,7 voor 1973/'79.

Tabel 2.4 Invoerelasticiteiten^{a)} van een aantal goederengroepen voor het totaal van de industrielanden, 1960-1979

SITC nr.	Goederen- categorie	Invoer- aandelen in %		Invoer- elasticiteiten	
		1960/ 1973	1973/ 1979	1960/ 1973	1973/ 1979
0,1	Voedingsmiddelen	17,5	14,8	1,1	1,1
2,4	Niet-eetbare grond- stoffen excl. energie	15,8	10,3	0,9	0,5
5	Chemische produkten	6,8	9,0	2,7	2,6
6-8	Overige industrie- produkten	59,9	65,9	2,1	1,85
	Totaal excl. energie			1,8	1,7

a) Gemiddelde procentuele mutatie per jaar van het invoervolume gedeeld door de gemiddelde procentuele mutatie per jaar van het BNP-volume.

Tabel 2.5 De samenstelling van de Nederlandse uitvoer naar goederencategorie 1960-1979¹⁾

SITC	Goederencategorie	Uitvoeraandelen in %	
		1960/ <u>1973</u>	1973/ <u>1979</u>
0,1	Voedingsmiddelen	26,4	24,6
2,4	Niet-eetbare grondstoffen, exclusief energie	9,0	7,9
5	Chemische produkten	13,2	18,7
6-8	Overige industrieprodukten	51,4	48,8

1) Eurostat, buitenlandse handel, EG 1985.

De toekomstige voor Nederland relevante invoerelasticiteiten zijn moeilijk te begrenzen. In principe kan het Nederlandse uitvoerpakket zodanig wijzigen dat van zeer hoge elasticiteiten moet worden uitgegaan. In het algemeen kan gesteld worden dat in een situatie van onbelemmerde handel de industrieprodukten een steeds zwaarder gewicht in de totale invoer van goederen zullen krijgen, tenzij zich extreme prijsontwikkelingen voordoen bij de overige goederencategorieën. Het aandeel van de voedingsmiddelen zal afnemen als gevolg van een lage inkomenselasticiteit van de vraag. De invoer van grondstoffen wordt relatief minder door de geringe mogelijkheden van een verdergaande internationale specialisatie.

Om de gedachten te bepalen zou met een macro invoerelasticiteit als in de jaren zestig³ en een economische groei in het Nederlandse afzetgebied conform de maximumramingen⁴ een

³Bedoeld worden de gemiddelde invoerelasticiteiten van de industrielanden in de jaren zestig. De invoerelasticiteiten van de landen in de Derde Wereld waren in deze periode veelal aanzienlijk lager.

⁴Bij de berekening van de economische groei in het Nederlandse afzetgebied is aangenomen dat de groeiverschillen tussen de onderscheiden landen en regio's volledig worden weerspiegeld in het Nederlandse uitvoerpatroon. Het aandeel van de uitvoer dat naar de NIC's in de Derde Wereld gaat, zou dan in 2010 21% zijn tegen 8,5% in 1985.

toename van de naar geografie en pakkeetsamenstelling herwogen wereldinvoer resulteren van ruim 7½%. In het HOOG-scenario wordt van 6% uitgegaan.

Duidelijk zal zijn dat de afleiding van de bovengrens aan de groei van de wereldhandel op een aantal belangrijke veronderstellingen berust, zowel expliciet als impliciet. Deze afbakening draagt dan ook in hoge mate een tentatief karakter.

De projectie van de wereldhandelsgroei in het LAAG-scenario is op een meer pragmatische wijze tot stand gekomen. Bij de opstelling van de lange termijn toekomstbeelden zijn "rampenscenario's" buiten beschouwing gelaten. Door deze beperking is tegelijkertijd een zekere bodem in het verloop van de wereldhandel gelegd. In LAAG neemt de dubbel herwogen wereldinvoer gemiddeld met 2% per jaar toe, over 1985-2000 met 1½%. Trage economische groei in wisselwerking met protectionistische tendensen zijn hiervan de achtergrond. Het cijfer van 2% kan bijvoorbeeld opgebouwd worden gedacht uit een mondiale economische groei van 1½% in combinatie met een macro-invoerelasticiteit van ca. 1,3. Als referentie wordt de ontwikkeling in de jaren dertig genoemd, in deze periode daalde de geografisch herwogen wereldinvoer met ca. 1%.

De marges voor het buitenlandse prijsverloop

In het algemeen gesteld zijn prijsontwikkelingen de resultante van (veranderingen in) schaarsteverhoudingen. Daarnaast gaan invloeden uit van marktrigiditeiten; te denken valt aan monopolieposities en instituties. Gegeven de projecties in de volumesfeer - die overigens in wisselwerking met de prijsprojecties zijn gemaakt - liggen de schaarsteverhoudingen in de onderscheiden scenario's vast. Afzonderlijke veronderstellingen zijn nodig over de effectiviteit van het marktmechanisme. Aangenomen wordt dat deze in HOOG groter is dan in LAAG. De spreiding in groei tussen de scenario's vindt hierin een zekere verklaring. De kwantificering van de verschillende invloeden op de prijzen heeft bij de projecties op pragma-

tische wijze plaatsgevonden. Zonder uitgebreid onderzoek geven de historische ontwikkelingen - zeker die op wereldniveau - vooralsnog weinig houvast op dit punt.

In het LAAG-scenario komt geen deflatie voor, zo is aangenomen. Gelet op het geprojecteerde relatieve prijsverloop van de grondstoffen inclusief energie spoort deze veronderstelling met het uitgangspunt, dat de marktwerking in dit scenario minder effectief is.

In HOOG geven de projecties op het gebied van de grondstoffenvoorziening, met name die met betrekking tot energie en de snel krapper wordende arbeidsmarkt reden van een substantiële inflatie uit te gaan. Tamelijk arbitrair is het gemiddelde tempo op 5% vastgelegd.

Bij de prijsprojecties is een verandering van de dollarcoers ingecalculeerd. Voor alle scenario's wordt van een depreciatie uitgegaan. In concreto is aangenomen dat de dollar in de periode 1985-1990 met 15 à 20% in waarde zal dalen.

Binnen het EMS loopt de gulden in de pas met de Duitse mark; ten opzichte van de andere EMS-valuta treedt appreciatie op in overeenstemming met het verschil in inflatietempo, zodat de koopkrachtpariteit gelijk blijft.

Voor HOOG en MIDDEN is verondersteld dat de reële rente geleidelijk daalt naar een niveau van ca. 3½%. Tot 2000 is in het LAAG-scenario een hogere reële rente aangenomen. Vooruitlopend op paragraaf 2.3 kan worden gesteld, dat dit vooral een gevolg is van de economische stagnatie waardoor in dit scenario de overheidstekorten oplopen en de schuldenproblemen van de Derde Wereld verder toenemen. De portefeuillesamenstelling ontwikkelt zich hierdoor minder evenwichtig, waar een hogere rente tegenover moet staan.

In de buitenland-exogenen is een cyclisch verloop aangebracht. Achtergrond daarvan is de gedachte dat na een opgaande fase waarin economische groei geleidelijk via spanningen op de goederen- en arbeidsmarkt meer inflatie genereert, de situatie ondermeer als gevolg van de ontstane onevenwichtigheden omslaat: de volume-groei valt terug, terwijl de nomi-

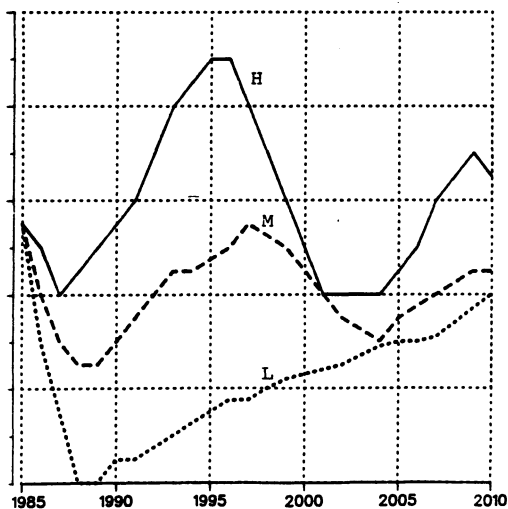
nale beweging langzaam afbuigt.

In het algemeen reageren de prijzen van energie en overige grondstoffen eerder en krachtiger op fluctuaties in de economische groei dan industrieproducten. In het HOOG-scenario kan daardoor tot 2000 een ruilvoetverbetering voor de grondstoffenlanden optreden. De omgekeerde situatie doet zich voor in het LAAG-scenario⁵.

Een samenvatting van de buitenland-exogenen wordt gegeven in tabel 2.6 en de grafieken 2 en 3.

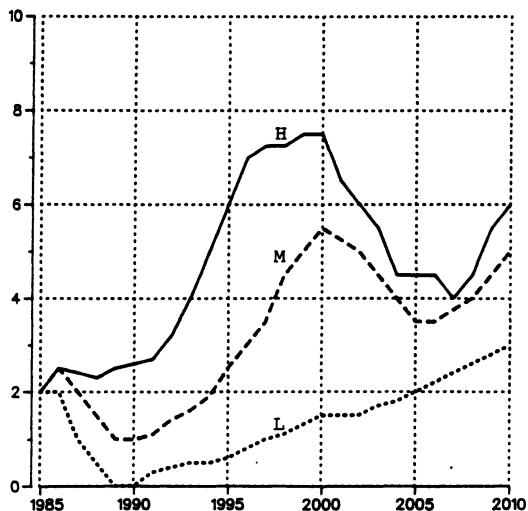
Grafiek 2

Groei wereldhandel (dubbel herwogen)

Grafiek 3

Mondiale inflatie (industrieproducten)

⁵De reële energieprijsontwikkeling in de scenario's is gebaseerd op uitkomsten van het wereldolieprijsmodel van het CPB; voor een nadere toelichting op dit model wordt verwezen naar M.J. Stoffers: Een eerste aanzet voor een wereldolieprijsmodel, en enkele exercities (Centraal Planbureau, Occasional Paper nr. 35, 1985).

Om een voorstelling te geven van de mogelijke ontwikkelingen die schuil gaan achter deze cijfers, wordt in de volgende paragraaf voor elk van deze scenario's een illustratief wereldbeeld geschetst. Benadrukt zij echter dat ook andere wereldbeelden mogelijk zijn.

Tabel 2.6 Uitgangspunten van drie scenario's voor de periode 1985-2010

	1985/2000			2000/2010		
	H	M	L	H	M	L
gemiddelde groei per jaar in %						
<u>Extern</u>						
Wereldhandel ^a	6½	4	1½	5½	4	3
Prijs						
Energie ^b	7½	3½	-1	6½	6	3½
Grondstoffen ^b	4½	2½	½	4½	4	1½
Industrie produkten ^b	4½	2½	½	5½	4½	2½
Buitenlandse rente ^c	8	6½	5½	8½	7½	5½
<u>Intern</u>						
Arbeidstijd	-½	-½	-½	-½	-½	-½
Productie aardgas	-½	-½	-1	-3½	-3½	-4½
Uitvoer aardgas	-1½	-1½	-1½	-17½	-17½	-17½
Uitvoer energie- produkten	2½	1½	1½	1½	1½	1

^a dubbel herwogen exclusief energie.

^b in guldens.

^c gemiddeld in de periode; ongewogen gemiddelde van de lange rente in de Verenigde Staten en de Bondsrepubliek.

2.3 Drie_wereldscenario's:_een_illustratie

HOOG

In de tweede helft van de jaren tachtig wordt in de Verenigde Staten overgegaan op een restrictief budgetbeleid, in combinatie met een ruim monetair beleid. Het financieringstekort wordt kleiner, de rente daalt. De teruglopende kapitaalvoer die hiervan het gevolg is, zet een waardedaling van de dollar in gang. Door de restrictieve overheidsmaatregelen wordt de economische groei geremd. Het dollar- en renteverloop stimuleren echter de uitvoer en de binnenlandse afzet. Door internationale coördinatie van het beleid kan de uitvoer van de Verenigde Staten eveneens profiteren van de - hierna te bespreken - versoepeling van het budgettaire beleid in West-Europa en Japan. Het tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans wordt door deze ontwikkelingen teruggedrongen.

West-Europa maakt min of meer een tegenovergestelde ontwikkeling door. Het overheidsbeleid wordt minder restrictief. De vanuit de Verenigde Staten geïnduceerde daling van de rente verruimt de mogelijkheid daartoe. De ontwikkeling van de binnenlandse afzet begint aan kracht te winnen. Ook het toenemende vertrouwen en de verbeterde winstposities dragen daartoe bij. Nog bestaande rigiditeiten aan de aanbodzijde van de economie bij ondernemers, de overheid en de factor arbeid worden verder gereduceerd. Door hogere economische groei en de gematigde stijging van de reële arbeidskosten neemt de werkgelegenheid substantieel toe, uit oogpunt van arbeidsaanbod overigens onvoldoende. Daardoor is aan het eind van de tachtiger jaren het werkloosheidspercentage nog hoog.

De landen van de Derde Wereld hebben in het algemeen profijt van de zojuist beschreven ontwikkelingen in de industrielanden. De economische groei bevordert hun uitvoermogelijkheden. De waardedaling van de dollar en de dalende rentestand verlichten de schuldenproblematiek. De noodzaak voor een restrictief beleid neemt hierdoor af.

Door de afnemende onevenwichtigheden in de wereldeconomie is vervolgens een uitbundige produktiegroei mogelijk, gepaard

gaande met een sterke uitbreiding van de wereldhandel. Vanuit de aanbodzijde wordt deze ontwikkeling ondermeer gedragen door toepassingsmogelijkheden van de nieuwe technologie. De groeipercentages benaderen die van de jaren zestig en de werkloosheid in West-Europa wordt zienderogen kleiner. Deze volume-ontwikkeling heeft echter repercussies voor het verloop van de prijzen. De inflatie raakt in een versnelling. Als eerste dragen de grondstoffenprijzen daartoe bij. De prijsstijging van energie komt in de dubbele cijfers als gevolg van veel vraag naar olie uit de OPEC-landen. De invloed van energieprijzen op het prijsverloop van industrieproducten wordt evenwel beperkt door toenemende energiebesparingen. Een tweede bron van inflatie is de arbeidsmarkt. Met het verdwijnen van de werkloosheid nemen de looneisen toe. De rendementsposities van de bedrijven verslechteren daardoor aanzienlijk, zodat de kapitaalvorming onder druk komt. Door deze ontwikkelingen wordt tegen het eind van de eeuw een restrictief budgettair en monetair overheidsbeleid uitgelokt. De economische groei krijgt een terugslag, het inflatietempo wordt een aantal punten naar beneden gebracht. Het scenario sluit af met een nieuwe cyclus waarvan de opwaartse fase de laatste vijf jaren van de projectieperiode bestrijkt.

LAAG

In dit scenario worden in de tweede helft van de jaren tachtig geen duidelijke aanzetten gegeven tot het terugdringen van de economische onevenwichtigheden. Pogingen het beleid internationaal te coördineren slagen niet. Het ingezette restrictieve beleid van de Verenigde Staten blijkt niet krachtig genoeg waardoor het overheidstekort en de rente in de Verenigde Staten hoog blijven. Voortzetting van het economisch herstel wordt in Europa belemmerd door het weinig stimulerende overheidsbeleid en rigide marktverhoudingen. De toekomstverwachtingen worden onder deze omstandigheden snel ongunstiger. In samenhang hiermee daalt de dollarkoers in kort tijdsbestek. Wanneer vervolgens in de Verenigde Staten

alsnog een krachtig restrictief beleid wordt doorgevoerd, neemt ook de economische groei snel af. De teruglopende groei belemmert de uitvoer van de Derde Wereld waardoor het schuldenvraagstuk zich verder toespitst, terwijl de bereidheid oplossingen aan te dragen gering is.

Als gevolg van deze ontwikkelingen wordt een lange periode van geringe mondiale economische groei ingeluid. De internationale handel wordt in toenemende mate onderhevig aan protectionistische tendensen. Overal neemt de werkloosheid toe.

De positie van de grondstoffenlanden is in dit scenario ongunstig. Ruwe olie neemt aanzienlijk in prijs af; de overige grondstoffen volgen de prijsstijging van industrie-producten op afstand. Ondanks dit verloop van grondstoffenprijzen en ondanks een grote onderbezetting op de arbeidsmarkt is er nog steeds sprake van een lichte prijsinflatie in de industriële wereld.

Na verloop van een aantal jaren neemt de bereidheid tot samenwerken toe en worden verstarringen geleidelijk doorbroken. In de laatste tien jaren van de scenarioperiode krijgt de economische groei hierdoor nieuwe impulsen. De werkloosheid in de industrielanden daalt enigszins, ook als gevolg van een teruglopend arbeidsaanbod. De productiecapaciteit van energie is in deze periode dermate ingekrompen dat de reële prijs van energie opnieuw stijgt. Mede hierdoor neemt de prijsinflatie in de wereld toe.

MIDDEN

Evenals in HOOG voert de overheid van de Verenigde Staten in de tweede helft van de jaren tachtig een restrictief budgettair beleid. De bereidheid tot afstemming van de economische politiek is echter in geringere mate aanwezig. Vooral de ontwikkelingen in West-Europa laten te wensen over. De weinig stimulerende rol van de overheid en de rigiditeiten aan de aanbodzijde die slechts langzaam verdwijnen vormen hiervan de achtergrond. Herstel van vertrouwen vindt niet plaats zodat

de sfeer in Europa aarzelend blijft. Een krachtige opleving van de binnenlandse afzet komt hierdoor niet van de grond.

Hoewel het aanpassingsproces in de Verenigde Staten hierdoor bemoeilijkt en vertraagd wordt, kan door toenemende heroriëntatie van de Amerikaanse economie op de westkust en op Oost- en Zuid-Azië evenwichtsherstel worden bereikt. In de loop van de jaren negentig ontstaat in deze regio's een florerende economie, die een krachtige opleving van de wereldhandel genereert.

Ook Europa kan van deze gunstige ontwikkeling profiteren, maar minder dan in het HOOG-scenario omdat de uitvoer zowel geografisch als naar pakket minder adequaat is samengesteld. Ook de binnenlandse afzet trekt geleidelijk aan. De werkloosheid gaat dalen, maar het gemiddelde niveau blijft hoog. De economische groei in Europa blijft in dit scenario enigszins een afgeleid karakter dragen.

Door het langduriger aanpassingsproces is de positie van de schuldenlanden op middellange termijn moeilijker dan in HOOG. De zwakkere economische groei beperkt de uitvoermogelijkheden van de Derde Wereld, bovendien verslechtert de ruilvoet. Maar na herstel van de Verenigde Staten is vooral de positie van de Latijns-Amerikaanse schuldenlanden gunstiger dan in LAAG. Met het aantrekken van de economie in de industrielanden herstelt de vraag naar produkten uit de Derde Wereld evenals de ruilvoet, vooral die van energie.

In de Verenigde Staten ontstaat rond de eeuwwisseling een gespannen arbeidsmarkt. Onder invloed van deze ontwikkelingen neemt de inflatie in de wereld voortdurend toe. Dit leidt tot een keerpunt in het tempo van de economische groei, de prijsstijgingen worden geringer. Na een aantal jaren, aan het eind van de scenarioperiode, tekent zich een nieuwe cyclus af. De werkloosheid in Europa wordt verder teruggedrongen, niet in de laatste plaats door een afname van het arbeidsaanbod.

2.4 Intern-Nederlandse uitgangspunten

Wegens het open karakter van de Nederlandse samenleving hebben de externe scenario's op enkele punten ook consequenties voor de werking van de Nederlandse economie. Dit betreft in de eerste plaats het effect van een verbetering van de internationale concurrentiepositie op de in- en uitvoer. Aangenomen is dat deze invloed in een protectionistische omgeving geringer zal zijn dan bij voortgaande internationale specialisatie.

De externe scenario's beïnvloeden verder de loon- en prijsvorming. Achter de externe scenario's kan een verschillende werking van het marktmechanisme worden gedacht. In het HOOG scenario werken de markten effectiever dan in het LAAG scenario. Voor Nederland wordt van overeenkomstige veronderstellingen uitgegaan; de gedachte hierachter is dat op lange termijn grote verschillen in marktgedrag tussen Nederland en de rest van de wereld weinig plausibel zijn. Loon- en prijsvorming reageren hierdoor in de drie scenario's verschillend op spanningen in de goederen- en arbeidsmarkt.

Tenslotte is verondersteld dat als gevolg van de mondiale stagnatie in het lage scenario het tempo van technische vooruitgang enigszins wordt geremd.

Het zal duidelijk zijn dat de wijze waarop in de drie scenario's hiermee rekening is gehouden onvermijdelijk enigszins arbitrair is; het scenario-karakter van deze lange termijn studie wordt hierdoor benadrukt.

Zoals in hoofdstuk 1 is beschreven, zijn de scenario's bedoeld om mogelijke toekomstige ontwikkelingen en eventuele knelpunten te presenteren zodat daar tijdig op geanticipeerd kan worden. Daarom is voor de binnenlandse uitgangspunten in grote lijnen ongewijzigd beleid verondersteld.

Voor de arbeidsduur betekent dit, dat is uitgegaan van een continuering van de trendmatige daling met 0,5% per jaar.

Ongewijzigd beleid is voor de pensioenfondsen en levensverzekeringsmaatschappijen geïnterpreteerd als handhaving van het bestaande systeem van kapitaaldekking en de huidige pre-

miepercentages. Bovendien worden ongewijzigde beleggingsvoorschriften verondersteld.

Voor de sociale zekerheid worden lastendekkende premiepercentages berekend, waarbij de wettelijke koppelingsmechanismen in acht zijn genomen. De aangekondigde stelselherzieningen zijn niet verwerkt.

Omdat de overheidsuitgaven endogeen zijn, is het begrip ongewijzigd beleid hier strikt genomen niet toepasbaar. In ruimere betekenis wordt dit begrip hier echter geïnterpreteerd als continuering van bestaande institutionele verhoudingen en koppelingsmechanismen. Dit betekent bijvoorbeeld dat het trendbeleid wordt gehandhaafd, de uitgaven voor defensie en ontwikkelingssamenwerking een vast percentage van het nationaal inkomen uitmaken en de huidige wijze van financieren van de overheidsschuld (de lenings- en aflossingstermijn; voorkeur voor "lang" boven "kort") wordt gecontinueerd. Bij andere uitgavencategorieën blijkt de ruimere interpretatie van ongewijzigd beleid uit de veronderstelde effecten van de welvaartontwikkeling; meestal zijn voor deze elasticiteiten waarden gekozen die tussen 0 en 1 liggen.

Voor de belastinginkomsten is in eerste instantie gerekend met ongewijzigde tarieven. Rekening houdend met de ruimte op de kapitaalmarkt wordt er in de scenario's bij wijze van werkhypothese van uitgegaan dat naarmate het financieringstekort verder daalt terugkoppelingen optreden via aanpassing van de loon- en inkomstenbelasting. Het financieringstekort in de scenario's schommelt hierdoor uiteindelijk globaal rond een niveau van 6%.

De ontwikkeling van de aardgasbaten is afgestemd op uitkomsten van CENECA. Wat betreft demografische gegevens is aangesloten bij de middenvariant van de CBS-bevolkingsprognose uit 1984 (PROG 84). Voor het aantal onderwijsvolgenden is uitgegaan van recente ramingen van het CPB. Deze variabelen zijn niet scenario-specifiek.

De mutaties van het trendmatig arbeidsaanbod corresponderen met de recent gepubliceerde herziene cijfers van CPB-mono-

grafie 24⁶. In de tweede helft van de jaren tachtig groeit het trendmatig arbeidsaanbod met gemiddeld ca. 75 duizend arbeidsjaren; daarna valt de toename terug tot ca. 20 duizend rond het jaar 2000. Vervolgens wordt een daling verwacht, die in 2010 op ca. 20 duizend arbeidsjaren wordt geraamd.

Voor de produktie van aardgas is voor het MIDDEN-scenario het Plan van Gasafzet 1985 gevolgd. Voor HOOG en LAAG is gebruik gemaakt van uitkomsten van CENECA. Voor de uitvoer van aardgas is in alle scenario's het Plan van Gasafzet gevolgd. Door contractuele verplichtingen ligt de uitvoer grotendeels vast. Tot 2000 vindt er een lichte daling plaats, daarna lopen de huidige contracten af en in 2010 wordt er nog maar weinig geëxporteerd.

Hoewel in de scenario's de vraag naar olieprodukten nauwelijks stijgt, zijn er voor Nederland toch goede exportmogelijkheden wegens de gunstige vestigingsplaats en de aanwezigheid van moderne raffinaderijen. Elders wordt de raffinagecapaciteit gedeeltelijk buiten gebruik gesteld, waardoor het Nederlandse aandeel in de raffinagecapaciteit stijgt. Niettemin blijft de uitvoer van olieprodukten achter bij de rest van de uitvoer. Vooral de opkomst van andere concurrenten (Midden-Oosten) vormt hiervan de oorzaak.

Voorts is voor de overdrachten van overig inkomen door bedrijven aan gezinshuishoudingen (inclusief toegerekend loon zelfstandigen) in het HOOG en MIDDEN-scenario een geleidelijk herstel aangenomen ten opzichte van het huidige lage niveau.

⁶CPB-notitie: Herziening van het trendmatig arbeidsaanbod naar aanleiding van CBS-bevolkingsprognose uit 1984.

3. DRIE SCENARIO'S IN VOGELVLUCHT

In het MIDDEN-scenario stijgt het reëel nationaal inkomen over de scenario-periode met gemiddeld 2% per jaar. Dit cijfer komt overeen met het lange termijn gemiddelde sinds het begin van de eeuw. Voor het HOOG en LAAG-scenario is dit cijfer globaal gesproken 1% hoger respectievelijk lager. De consumptie per hoofd van de bevolking zal in HOOG na 25 jaar 190% hoger en in LAAG, ondanks de trage groei, altijd nog 60% hoger zijn dan in de startsituatie. Deze cijfers staan vermeld in of zijn af te leiden uit de tabel met kerngegevens van de drie scenario's (tabel 3.1) die hierna is gepresenteerd.

Door de grote afhankelijkheid van Nederland van de wereld-economie is de ontwikkeling in de scenario's voor een belangrijk deel bepaald door de wereldhandelsgroei en de mogelijkheden om het aandeel op de wereldmarkt te vergroten (marktwinst). Omdat per scenario de veronderstelde werking van het marktmechanisme weinig uiteenloopt tussen Nederland en de rest van de wereld zijn de mogelijkheden voor concurrentieverbetering beperkt. Niettemin treedt er in alle scenario's tot 2000, toch enige verbetering op omdat in Nederland een grotere loonmatiging plaatsvindt. Achtergrond hiervan is dat zowel de werkloosheid in de uitgangssituatie als ook de trendmatige groei van het arbeidsaanbod aanzienlijk hoger ligt dan in de omringende landen. De protectionistische tendensen in het LAAG en (in mindere mate) het MIDDEN-scenario zijn er echter de oorzaak van dat de effectiviteit van deze verbetering in termen van marktwinst niet zo groot is. Per saldo ontlopen de drie scenario's elkaar op dit punt niet zo veel. In paragraaf 4.1 wordt hier nader op terug gekomen.

De aanzienlijke verschillen in produktiegroei tussen de scenario's worden dus vooral bepaald door groeiverschillen in de wereldhandel. In HOOG wordt tot 2000 een produktiegroei bedrijven van 4% berekend, wat in verhouding tot de periode

Tabel 3.1 Kerngegevens van drie scenario's voor de periode 1985-2010

	1985	1985/2000			2000/2010		
		H	M	L	H	M	L
		gemiddelde groei per jaar in %					
Volume part. consumptie		4½	3½	1½	4½	2½	
Volume invest. outillage ^a		4½	4	2	4½	2½	
Volume invest. woningen		-½	-1½	-2	1½	-½	
Volume uitvoer goederen		6½	4½	1½	4½	3½	
Volume invoer goederen		5½	4	1½	5½	3½	
Produktie bedrijven		4½	3½	1½	3½	2½	
Volume BNP		4	3	1½	3	2½	
Reëel netto nationaal inkomen		4	3	1½	3½	2½	
Werkgelegenheid totaal		2	1½	0	½	½	
Totale beroepsbevolking		1	1	½	0	0	
Arbeidsproductiviteit ^{a, b}		2½	2½	1½	3½	2½	
Prijs part. consumptie	-	4½	2	½	5½	4½	
Loonsom per werknemer		6½	3½	3	10½	6½	
Reële arbeidskosten ^b		2½	2½	2	4	2½	
Ruilvoet		-½	-½	0	½	0	
		gemiddeld niveau					
Saldo lopende rekening betalingbalans ^c	5½	4	3	4½	1	1½	
Belastingdruk ^c	28	27½	28½	30½	22½	26½	32
Sociale premiedruk ^c	22½	21	22½	26	21	22½	28
Financieringstekort overheid ^c	8½	5	6	7½	6½	5½	6
Rentestand	7½	6½	5	4½	7½	6½	4
Arbeidsinkomensquote ^d	76½	75½	76	78½	76½	76½	79
Werkloosheid ^{e, f}	825	500	750	1200	125	600	1450
		niveaus in eindjaar					
		2000			2010		
		H	M	L	H	M	L
Reëel beschikbaar loonin- komen gemiddelde werknemer ^g		150	135	110	235	170	14
Werkloosheid ^{e, f}	825	250	700	1500	50	425	135
Werkgelegenheid overheid ^e	725	800	775	725	875	800	75
Werkgelegenheid bedrijven ^e	3800	5225	4700	3750	5425	4925	380
Andeel 65+-ers ^h	12	14½	14½	14½	16½	16½	16
Andeel beroepsbevolking ^h	36½	41	40	39	42	41	39

^a bedrijven excl. aardgas; ^b per arbeidsjaar; ^c % van NNI; ^d gecorrigeerd voor aardgas; ^e x 1000; ^f incl. de 57½ jarigen en ouder; ^g 1985 = 100; ^h % totale bevolking

1973/'82 met een groei van 1½% een zeer hoog cijfer is; zoals tabel 3.2 laat zien komt de groei ten opzichte van de jaren vijftig en zestig echter bijna 1%-punt lager uit.

In het LAAG-scenario wordt tot 2000 de trend van de periode 1973/'82 voortgezet; ten opzichte van de jaren dertig komt de produktiegroei bijna 1% gunstiger uit. Na 2000 trekt de economische groei onder invloed van de wereldhandel geleidelijk aan.

Voor het MIDDEN-scenario blijkt de produktiegroei bedrijven voor de periode 1985-2010 van 3% ongeveer ½% beneden het lange termijn gemiddelde over de periode 1923/'85 (excl. 1939/'50) te liggen.

In verhouding tot de periode 1950/'73 kenmerken alle scenario's zich door relatief geringe groei van de arbeidsproductiviteit (zie tabel 3.2). Minder snelle groei van de reële arbeidskosten en de trendmatige produktie zijn hiervan de voornaamste oorzaken. De geringere stijging van de arbeidsproductiviteit kan ook in overeenstemming worden gebracht met het idee van het technologisch front. De afstand tot dit front is de afgelopen decennia veel kleiner geworden waardoor de ruimte voor produktiviteitswinst is afgenomen.

De spreiding in de arbeidsproductiviteitsontwikkeling tussen de scenario's is veel kleiner dan die in de produktiegroei, waardoor de werkgelegenheidsontwikkeling tussen de scenario's sterk uiteenloopt. In het HOOG-scenario kan tot 2000 een - voor Nederlandse begrippen - zeer omvangrijke creatie van werkgelegenheid plaats vinden van gemiddeld bijna 2% per jaar. In het MIDDEN-scenario is de werkgelegenheidsontwikkeling eveneens gunstig te noemen. In LAAG blijft de werkgelegenheid nagenoeg gelijk.

De trendmatige component van het arbeidsaanbod is reeds in hoofdstuk 2 behandeld. Inclusief effecten van extra toetreding en terugtrekking resulteert tot 2000 een feitelijke

Tabel 3.2 Produktie en werkgelegenheidsontwikkeling, werkloosheidspercentage in historisch perspectief

	23/29	29/38	50/73	73/82	82/85	1985/2000			2000/20			
						H	M	L	H	M	L	
	gemiddelde groei per jaar in %											
produktie bedrijven	3%	½	5%	1%	1%	4%	3%	1%	3%	2%	1%	
arbeidsproduktiviteit	1	½	4%	2	2%	2%	2%	1%	3	2	1	
beroepsbevolking	2%	1	1	1	½	1	1	½	0	0	0	
werkgelegenheid												
bedrijven	2%	-½	½	-½	-½	2	1%	0	½	½	½	
werkloosheid ^{a)}	4%	12%	1%	6%	15%	8%	13	20%	2	9%	24	

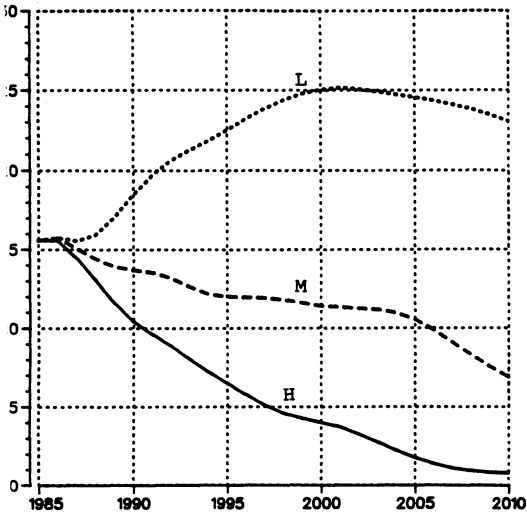
^{a)} gemiddeld niveau in % van de totale beroepsbevolking; voor 1923/'38 in van de afhankelijke beroepsbevolking.

jaarlijkse groei van het arbeidsaanbod van gemiddeld 1% voor het HOOG en MIDDEN-scenario en ½% voor het LAAG-scenario. Na de eeuwwisseling blijft het arbeidsaanbod praktisch stabiel; de dalende demografische component wordt gecompenseerd door enige extra toetreding uitgelokt door de arbeidsmarkt-situatie.

Het resulterende beeld voor de werkloosheid loopt sterk uiteen (zie grafiek 4). In het HOOG-scenario daalt de werkloosheid voortdurend; toch duurt het nog tot het jaar 2000 alvorens schaarste op de arbeidsmarkt ontstaat. In het MIDDEN scenario is de groei van de werkgelegenheid tot 2000 juist voldoende om het stijgende arbeidsaanbod op te vangen. De daling van de werkloosheid is hierdoor bescheiden. Het werkloosheidspercentage blijft historisch gezien heel hoog. Na 2000 versnelt de afname van de werkloosheid vooral omdat de beroepsbevolking stabiel blijft. In 2010 is de werkloosheid echter nog altijd 7% van de beroepsbevolking. Het LAAG scenario toont wat betreft de werkloosheid een uiterst somber perspectief.

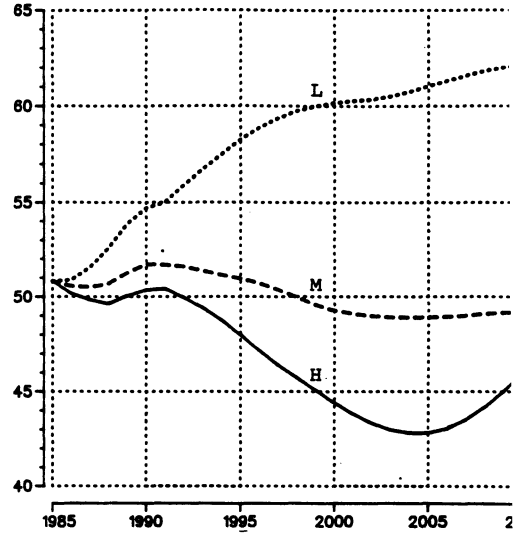
Grafiek 4

Werkloosheid (als % arbeidsaanbod)

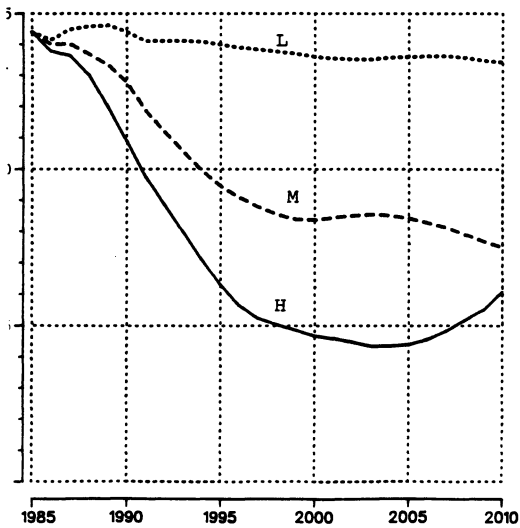
Grafiek 5

Belasting- en premiedruk (in % NNI)

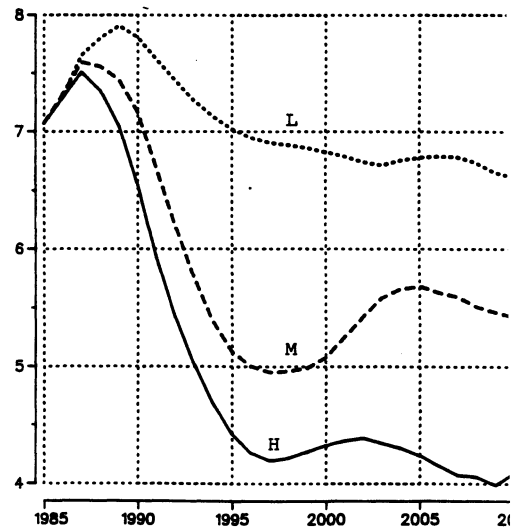
Grafiek 6

Overheidsuitgaven (in % NNI)

Grafiek 7

Rentelasten overheid (in % NNI)

Benadrukt zij dat het hier gaat om werkloosheid gemeten in arbeidsjaren. Er is noch een meer dan trendmatige arbeidsduurverkortung noch een versnelde toename van deeltijdarbeid in de beschouwing betrokken.

De loon- en prijsinflatie is in sterke mate afhankelijk van de internationale ontwikkeling waarbij ook de veronderstellingen voor de marktwerkingen van belang zijn. In HOOG en in mindere mate in MIDDEN zal aanvankelijk sprake zijn van loonmatiging. Als evenwel in HOOG na 2000 arbeidsschaarste ontstaat zal daarvan een scherpe loonstijging het gevolg zijn zoals ook te zien is in tabel 3.3.

In LAAG is ook van meet af aan geen loonmatiging te bespeuren. In tabel 3.4 is te zien dat de relatieve bijdrage van de looncomponent aan de prijsstijging in dit scenario verreweg het grootst is.

Tabel 3.3 Opbouw loonstijging sector bedrijven in drie scenario's

	1985/2000			2000/2010		
	H	M	L	H	M	L
	gemiddelde groei per jaar in %					
nominaal loon	6½	3½	3	10½	6½	5½
bijdrage						
- prijscompensatie	4	1½	½	5½	4½	2½
- arbeidsproduktiviteit	2½	2½	1½	3½	2½	2
- overige factoren	-½	-½	½	1½	0	½

Tabel 3.4 Opbouw consumptieprijsstijging in drie scenario's

	1985/2000			2000/2010		
	H	M	L	H	M	L
	gemiddelde groei per jaar in %					
Prijsstijging consumptie bijdrage	4%	2	%	5%	4%	2%
- loonkosten	1%	%	%	2%	1%	1%
- invoerkosten	1%	%	%	2%	1%	%
- overige componenten ^a	1%	%	0	1%	1%	%

^a aardgas, kapitaalkosten, afrondingsverschillen.

In de periode 1960/'82 heeft de groei van de reële arbeidskosten de stijging van de arbeidsproduktiviteit voortdurend overtroffen waardoor de arbeidsinkomensquote sterk is gestegen (zie ook tabel 4.4 in paragraaf 4.2) Sindsdien is de arbeidsinkomensquote onder invloed van de loonmatiging scherp gedaald naar een niveau dat gecorrigeerd voor aardgas, overeenkomt met dat van het begin van de jaren zeventig. Volgens het HOOG- en MIDDEN-scenario lopen tot 2000 de reële arbeidskosten en de arbeidsproduktiviteit, gemiddeld genomen, met elkaar in de pas, zodat de arbeidsinkomensquote slechts geringe mutaties vertoont. Alleen in LAAG stijgt de arbeidsinkomensquote. De toename blijft echter beperkt, omdat niet alleen in Nederland het marktmechanisme slecht functioneert, maar ook bij de buitenlandse concurrenten. Door de spanningen op de arbeidsmarkt kan in HOOG na 2000 de arbeidsinkomensquote opnieuw sterk oplopen.

Een indruk over de relatieve effectiviteit van de marktwerking in de drie scenario's wordt verkregen door de regel overige factoren in tabel 3.3 waarin het Phillipscurve-effect domineert. In LAAG blijkt ondanks de omvangrijke werkloosheid

de loonstijging groter dan de som van prijscompensatie en stijging van de arbeidsproduktiviteit. In HOOG en MIDDEN is de bijdrage van de overige factoren bij een veel lagere werkloosheid negatief; hieruit blijkt dat de markten daar effectiever reageren op de werkloosheidssituatie dan in LAAG.

De kosten van energie en grondstoffen die in het vorige hoofdstuk reeds aan de orde zijn geweest zijn grotendeels internationaal bepaald. In HOOG lopen deze voor de eeuwwisseling al flink op zoals ook te zien is in tabel 3.5 waar de gemiddelde ontwikkeling van de kostencomponenten is gegeven.

Als gevolg van de uiteenlopende economische ontwikkeling laten de uitkomsten voor de collectieve sector een zeer verschillend beeld zien. In het HOOG scenario daalt eerst het financieringstekort tot een niveau, waarbij verlaging van de loon- en inkomstenbelasting mogelijk wordt geacht. De belasting- en premiedruk komt hierdoor in 2000 met een waarde van ca. 44% aanzienlijk lager uit dan in 1985 (ca. 51%). In vergelijking met de jaren vijftig en zestig blijft het niveau van de belasting- en premiedruk echter toch hoog. Hierin weerspiegelt zich dat de huidige institutionele structuur ook

Tabel 3.5 Gemiddelde ontwikkeling kostencomponenten per eenheid produkt

	1985/2000			2000/2010		
	H	M	L	H	M	L
	gemiddelde groei per jaar in %					
grondstoffen	4%	2%	%	4%	4	1%
energie	3%	%	-3%	4%	4	2%
arbeid	3%	1%	1%	7%	4%	3%

voor de toekomst is gehandhaafd. Na 2000 komen de gevolgen van de krappe arbeidsmarkt tot uiting in de loongevoelige uitgaven van de collectieve sector (zie grafiek 6).

Door de trage economische ontwikkeling in het LAAG-scenario loopt de belasting- en premiedruk evenwel op naar een ongekend hoog niveau van 62%, terwijl de overheidsschuld uitgedrukt als percentage van het nationaal inkomen stijgt tot bijna 160%. Alleen in de periode van de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog lag deze schuldquote nog hoger. Niettemin kan de rentelast uitgedrukt als percentage van het nationaal inkomen ook in het LAAG-scenario iets dalen ten opzichte van 1985 door de veronderstelde daling van de buitenlandse rente en door de herfinanciering van hoog rentende oude schulden tegen een lagere rentevoet (zie grafiek 7).

Na daling van het financieringstekort ontstaat er op termijn ook in MIDDEN enige ruimte voor daling van de belasting- en premiedruk.

De uitgangssituatie kenmerkt zich door omvangrijke overschotten op de lopende rekening van de betalingsbalans. Het aanpassingsproces naar een meer evenwichtige positie wordt in HOOG en MIDDEN pas in de loop van de jaren negentig voltooid. Voor het LAAG-scenario neemt dit nog meer tijd in beslag. Dit heeft tot gevolg dat de scenario's tot 2000 gekenmerkt worden door een, ook vanuit historisch perspectief, zeer sterke externe positie. Deze overschotten op de lopende rekening slaan neer in het financieringssaldo van de sector bedrijven, waardoor het aanbod van de particuliere sector op de kapitaalmarkt positief wordt beïnvloed. Vooral via dit kanaal ontstaat in de scenario's neerwaartse druk op het rentepeil. Weliswaar wordt door kapitaal-uitvoer dit effect enigszins beperkt, maar gemiddeld genomen blijft de Nederlandse rente hierdoor 1 à 1,5% onder de buitenlandse lange rente.

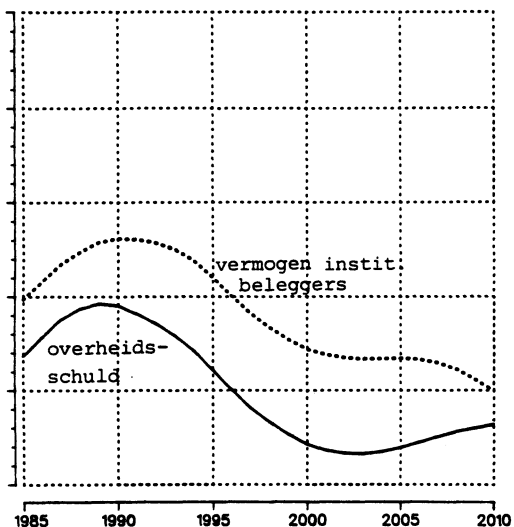
De vermogens van de pensioenfondsen en levensverzekeringsmaatschappijen vertonen in de scenario's een verloop dat globaal overeenkomt met dat van de schulden van de overheid (zie grafieken 8 t/m 10). Als ook rekening gehouden wordt met de

sterke externe positie lijken bij ongewijzigde beleggingsvoorschriften en -voorkeuren geen knelpunten op te treden om te voorzien in de financieringsbehoefte van de overheid. Wegens de herfinanciering van de in het afgelopen decennium sterk gegroeide overheidsschuld zal de omzet op de kapitaalmarkt de komende jaren echter sterk toenemen.

Grafieken 8 t/m 11

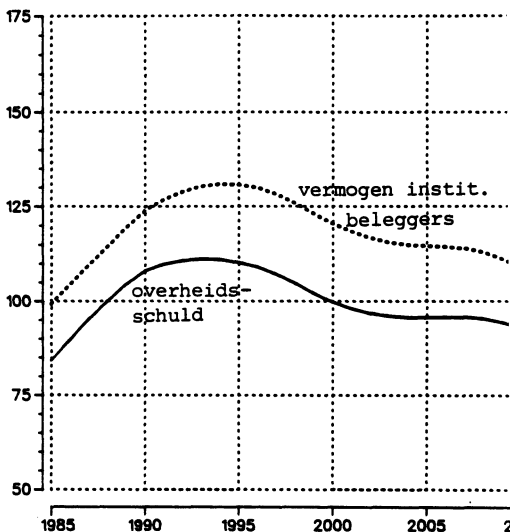
Grafiek 8

Overheidsschuld en vermogen institutionele beleggers in HOOG (in % NNI)

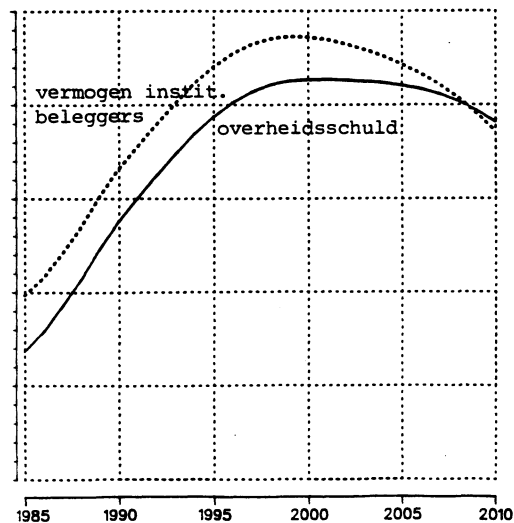
Grafiek 9

Overheidsschuld en vermogen institutionele beleggers in MIDDEN (in % NNI)

Grafiek 10

Overheidsschuld en vermogen institutionele beleggers in LAAG (in % NNI)

Grafiek 11

Mate van interne financiering
 $1 + \left(\frac{\text{financieringsoverschot}}{\text{investeringsen} + \text{voorraadvorming}} \right) \times 100$

